

กลวิธีการแสดงบทบาทนางยักษ์แปลงในละครนอก
TECHNIQUES IN THE PERFORMANCE OF THE ROLE OF DISGUISED FEMALE DEMON
IN LAKHON NOK

นันทนา สาธิตสมมนต์ *

ผุสดี หลิมสกุล **

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์เรื่อง กลวิธีการแสดงบทบาทนางยักษ์แปลงในละครนอก มีวัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อศึกษาความเป็นมา องค์ประกอบการแสดง กระบวนท่ารำและกลวิธีในการแสดง โดยเลือกศึกษาบทบาทการแสดงของนางยักษ์แปลง 3 บทบาทได้แก่ บทบาทนางสันธิในละครนอกเรื่อง รถมเสน บทบาทนางผีเสื้อสมุทรแปลงในละครนอกเรื่อง พระอภัยมณี และบทบาทนางพันธุรัตแปลงในละครนอกเรื่อง สังข์ทอง ผลการวิจัยพบว่า นางยักษ์แปลง หมายถึงตัวละครที่มีชาติกำเนิดเป็นยักษ์เพศหญิงและได้แปลงกายเป็นนางมนุษย์ โดยมีวัตถุประสงค์ในการแปลงกายที่แตกต่างกัน กลวิธีในการแสดงมีลักษณะสำคัญดังนี้คือ การรำแบบมีจริต มีความกระฉับกระเฉง เน้นใช้จังหวะในการรำและการใส่พลังลงไปในการรำ การรำและการแสดงอารมณ์ตามบทบาทเน้นการแสดงออกอย่างเปิดเผยและมีลักษณะเกินจริงโดยแสดงออกผ่านทางสีหน้า แววตาและท่าทาง การเจรจาต้องใช้น้ำเสียงให้มีความสอดคล้องกับอารมณ์ของตัวละคร ซึ่งตัวนางยักษ์แปลงทั้ง 3 บทบาทมีท่วงท่าลีลาในการรำที่คล้ายคลึงกัน แต่ต่างกันในด้านของการแสดงอารมณ์ ผู้แสดงบทบาทนางยักษ์แปลงต้องเป็นบุคคลที่มีรูปร่างหน้าตาสวยงาม มีทักษะทางนาฏศิลป์ไทยเป็นอย่างดี มีบุคลิกภาพมั่นใจในตนเอง กล้าแสดงออก มีปฏิภาณไหวพริบสามารถแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าได้ดี

คำสำคัญ: กลวิธี/นางยักษ์แปลง/ละครนอก

Abstract

The objective of "Techniques in the Performance of the Role of Disguised Female Demon in Lakhonnok" is to study the history, elements of performance, dance patterns, and techniques of performance. The case studies included three roles of disguised female demons: the role of Santhumala in "Rathasena," the role of Nang Phisua Samut in "Phra Aphai Mani," and the role of Nang Phanthurat in "Sang Thong." The results revealed that, a disguised female demon means the character who is born as a female demon and transforms herself into a female human. The purposes of the disguise are different. Significant techniques of performance can be described as follows; dance is performed with manners and dynamic, focusing on rhythm of the dance and the vigor of dance patterns. Dance styles and emotional expression focus on the openly and exaggerated expression through facial expressions, eyes, and gestures. The tone of voice used in dialogues need to be corresponding with the emotion of the character. The three roles of disguised female demons have similar dance styles and patterns, but they are different in terms of emotional expression. The requirements for the performers who perform the role of disguised female demon are found to be good look, good skills in Thai classical dance, self-confidence, expressiveness, intelligence and wit in improvisation.

Keywords: Techniques / Disguised Female Demon / Lakhon Nok

* นิสิตระดับมหาบัณฑิต ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชานาฏศิลป์ สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย ศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, aimaimaim1011@hotmail.com

** รองศาสตราจารย์, ภาควิชานาฏศิลป์ สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, bunditlim@hotmail.com

บทนำ

ละครนอก คือละครรูปแบบดั้งเดิมซึ่งเกิดขึ้นตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา มีลักษณะการดำเนินเรื่องรวดเร็ว มุ่งความตลกขบขันสนุกสนาน ไม่เคร่งครัดในเรื่องจารีตมากนัก ลีลาการร่ายรำกระฉับกระเฉงคล่องแคล่ว เรื่องที่ใช้สำหรับแสดงละครนอกสามารถแสดงได้ทุกเรื่อง ยกเว้น 3 เรื่อง ได้แก่ รามเกียรติ์ อิเหนา และอุณรุท ซึ่งเป็นเรื่องที่ใช้สำหรับการแสดงละครใน

วรรณกรรมที่ใช้ในการแสดงนาฏศิลป์ไทยนั้น มักปรากฏการนำเรื่องราวการแสดงปาฏิหาริย์หรือเหตุการณ์ที่เป็นเรื่องของจินตนาการอันเหนือธรรมชาติ ตัวละครมีอิทธิฤทธิ์สามารถเหาะเหินเดินอากาศ มีพลังอำนาจมากมาย มีเวทมนตร์สามารถเสกสิ่งของ นิमितกายหรือสามารถแปลงกายเป็นตัวละครอื่น ๆ ได้ตามที่ตนปรารถนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแปลงกายของตัวละครซึ่งมักปรากฏอยู่มากมายในการแสดงโขน ละครรำ และเป็นเหตุการณ์สำคัญอันเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อจุดเปลี่ยนของเรื่องราวในการแสดงอีกด้วย การแปลงกายของตัวละคร หมายถึง “การเปลี่ยนแปลงรูปร่างให้มีลักษณะที่แตกต่างไปจากรูปเดิมอย่างสิ้นเชิง โดยใช้เวทมนตร์คาถาหรืออิทธิฤทธิ์จนไม่สามารถจดจำรูปเดิมได้” (วิยะดา มากจ้อย 2550: 32) การแปลงกายในการแสดงนาฏศิลป์ไทยนั้น มีทั้งตัวละครที่เป็นตัวพระ ตัวนาง ตัวยักษ์ และตัวลิง สำหรับตัวละครที่มีการแปลงกายและมีบทบาทโดดเด่นในการดำเนินเรื่องราว มีความซับซ้อนในการแสดงออกทางอารมณ์ สามารถสร้างสีสันให้ผู้ชมเป็นอย่างยิ่ง คือตัวละครประเภทนางยักษ์แปลง

นางยักษ์แปลง คือตัวละครที่มีชาติกำเนิดเป็นยักษ์เพศหญิง และได้แปลงกายเป็นมนุษย์ที่มีรูปร่างหน้าตาสวยงามดั่งงาม บทบาทของนางยักษ์แปลงนั้นปรากฏอยู่ทั้งในการแสดงโขนและละคร ที่ปรากฏในการแสดงโขน ได้แก่ นางศุรพินชา นางเบญกาย นางอดุลปีศาจ และที่ปรากฏในการแสดงละครนอกได้แก่ นางเกศสุริยงแปลง ในละครนอกเรื่องสุวรรณหงส์ นางสนธิ์ ในละครนอกเรื่องรถเสน นางผีเสื้อสมุทรแปลง ในละครนอกเรื่องพระอภัยมณี และนางพันธุรัตแปลง ในละครนอกเรื่องสังข์ทอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแสดงบทบาทนางยักษ์แปลงในละครนอก ซึ่งผู้แสดงจะต้องถ่ายทอดบทบาทการแสดงผ่านลีลาการร่ายรำและการเจรจา ซึ่งเป็นบทบาทที่มีความสำคัญและสร้างสีสันให้กับละครเป็นอย่างยิ่ง หากผู้แสดงถ่ายทอดอารมณ์ได้ไม่สมบทบาทก็จะทำให้การแสดงละครเรื่องนั้นขาดอรรถรสไปในทันที ดังนั้นผู้แสดงบทบาทนางยักษ์แปลงจะต้องมีทักษะและชั้นเชิงในการแสดงเป็นพิเศษ สามารถถ่ายทอดอารมณ์ ความรู้สึกผ่านทางสีหน้า แววตา ท่าทาง และคำพูดอย่างสมบทบาท นอกจากนี้ผู้แสดงยังต้องเป็นบุคคลที่มีความมั่นใจในตนเอง กล้าแสดงออก มีปฏิภาณไหวพริบสามารถแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าได้ดีจึงจะทำให้ผู้ชมเกิดความรู้สึกคล้อยตาม และประทับใจ ซึ่งถือเป็นบทบาทสำคัญที่ทำทลายความสามารถของผู้แสดงอย่างยิ่ง

ดังที่กล่าวมาข้างต้นทำให้ผู้วิจัยสนใจศึกษากระบวนการบรรณาการและกลวิธีการแสดงบทบาทนางยักษ์แปลงในละครนอก โดยบันทึกเป็นข้อมูลทางวิชาการอันจะเป็นประโยชน์แก่วงการนาฏศิลป์และผู้ที่เกี่ยวข้องต่อไป

วัตถุประสงค์และขอบเขตของงานวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและองค์ประกอบการแสดงบทบาทนางยักษ์แปลงในละครนอก
2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์กระบวนการทำรำและกลวิธีการแสดงบทบาทนางยักษ์แปลงในละครนอก

โดยเลือกศึกษาบทบาทนางยักษ์แปลงในละครนอก 3 บทบาท ได้แก่ นางสนธิ์ในละครนอกเรื่องรถเสน ตอนอุบายนางสนธิ์ นางผีเสื้อสมุทรแปลงในละครนอกเรื่อง พระอภัยมณี ตอนนางผีเสื้อสมุทรเกี้ยวพระอภัยมณี และนางพันธุรัตแปลงในละครนอกเรื่องสังข์ทอง ตอน พระสังข์หนีนางพันธุรัต

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาเรื่อง กลวิธีการแสดงบทบาททางยักร์แปลงในละครนอก เป็นการวิจัยเพื่อมุ่งเน้นให้เห็นถึงความเป็นมา องค์ประกอบการแสดง ตลอดจนการวิเคราะห์กระบวนการทำร่ำและกลวิธีในการแสดงบทบาททางยักร์แปลงในละคร โดยมีขั้นตอนและกระบวนการวิจัย ดังนี้

1. ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร ตำราทางวิชาการ วิทยานิพนธ์ ผลงานการวิจัย บทละคร สุจิตร์การแสดงและเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง
2. เก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ การสนทนา จากผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านนาฏยศิลป์ไทยและทางด้านดุริยางค์ไทย
3. สังเกตการณ์จากการแสดงบทบาททางยักร์แปลงในละครนอก
4. ศึกษาจากวีดิทัศน์การแสดงบทบาททางยักร์แปลงในละครนอก
5. รับการถ่ายทอดกระบวนการทำร่ำจากผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านนาฏยศิลป์ไทย รวมทั้งการฝึกปฏิบัติด้วยตนเอง เพื่อใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์กระบวนการทำร่ำ และกลวิธีการแสดงบทบาททางยักร์แปลงในละครนอก ทั้ง 3 บทบาท
6. การจัดลำดับและเรียบเรียงข้อมูลทั้งหมด
7. วิเคราะห์ข้อมูลและจัดพิมพ์รูปเล่มวิทยานิพนธ์
8. พบอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์เพื่อตรวจสอบ ขอคำแนะนำ และปรับปรุงแก้ไข
9. เสนอผลการวิจัยต่อประธานหลักสูตรและคณะกรรมการ

ผลการวิจัย

จากการศึกษาเรื่องกลวิธีการแสดงบทบาททางยักร์แปลงในละครนอก ผู้วิจัยได้กำหนดวัตถุประสงค์ในการศึกษาและวิเคราะห์ไว้ 2 ประการ ได้แก่ เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมา องค์ประกอบการแสดง และเพื่อศึกษากระบวนการทำร่ำและกลวิธีในการแสดงบทบาททางยักร์แปลงในละครนอก ซึ่งได้ผลการวิจัยดังนี้

นางยักร์แปลง หมายถึง ตัวละครที่มีชาติกำเนิดเป็นยักร์เพศหญิง และได้ทำการแปลงกายเป็นนางมนุษย์ โดยมีวัตถุประสงค์ในการแปลงกายที่แตกต่างกัน ได้แก่ ต้องการหาคู่ครองที่เป็นมนุษย์ หรือต้องการปิดบังชาติกำเนิดของตนเองเพื่ออยู่ร่วมกับมนุษย์ บททางยักร์แปลงจึงเป็นบทบาทสำคัญสร้างความพลิกผันและสีสันในการดำเนินเรื่องราวของละครอย่างยิ่ง ดังนี้

- นางสาวสนธิ์ แปลงกายเป็นนางมนุษย์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการเป็นพระมเหสีของท้าวพลสิทธิ์และแก้แค้นนางสิบสอง บทบาทสำคัญของนางสนธิ์ที่ปรากฏในการแสดงละครนอกเรื่องรถเสน คือ นางสนธิ์คิดอาฆาตแค้นรถเสนซึ่งเป็นบุตรชายของนางเท่ากับท้าวพลสิทธิ์จึงคิดหาอุบายสังหารรถเสน โดยแสร้งทำเป็นปวดท้องอย่างรุนแรง และทำทีเป็นทูลท้าวพลสิทธิ์ให้ขอร้องรถเสนช่วยเดินทางไปยังเมืองคบุรีเพื่อเก็บลูกมะม่วงหาวมะนาวโห่มาทำเป็นยาซึ่งรถเสนก็ยินดียรับอาสา นางสนธิ์จึงเขียนสารฝากส่งไปถึงนางเมรีใจความว่า ถึงกลางวันให้ฆ่ากลางวัน ถึงกลางคืนให้ฆ่ากลางคืน

- นางผีเสื้อสมุทร แปลงกายเป็นนางมนุษย์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการพระอภัยมณีเป็นสามี บทบาทสำคัญของนางผีเสื้อสมุทรแปลงในการแสดงละครนอกเรื่องพระอภัยมณี คือ นางผีเสื้อสมุทรแปลงเข้ายั่ววน เกี้ยวพาราสีพระอภัยมณี จนพระอภัยมณีต้องจำใจยอมเป็นสามีของนาง

- นางพันธุรัต แปลงกายเป็นนางมนุษย์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อมิให้พระสังข์หวาดกลัวที่นางเป็นยักร์ บทบาทสำคัญของนางพันธุรัตแปลงในการแสดงละครนอกเรื่องสังข์ทอง คือ นางพันธุรัตแปลง

เดินทางกลับเข้าเมืองมาหาพระสังข์หลังจากออกไปเที่ยวหาอาหารกินในป่า แต่เมื่อเดินทางมาถึงในเมืองกลับพบว่า พระสังข์ได้ขโมยรูปเงาะ ไม่เท่า และเกือบแก้วหนีไปแล้ว ทำให้นางพันธุรัตเศร้าโศกเสียใจเป็นอย่างมาก

ในการแสดงนาฏศิลป์ไทยได้มีการนำเอาวรรณกรรมที่ปรากฏบทบาทนางยักษ์แปลงในละครนอกทั้ง 3 บทบาทมาจัดแสดง โดยบทบาทนางสนธิ์และนางพันธุรัตแปลงสันนิษฐานว่ามีการแสดงตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ส่วนการแสดงบทบาทนางผีเสื้อสมุทรแปลงสันนิษฐานว่ามีการแสดงตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา สำหรับในยุคปัจจุบัน สำนักการสังคีต กรมศิลปากรซึ่งมีหน้าที่ในการอนุรักษ์ สืบสาน เผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมไทยด้านนาฏศิลป์ ดนตรี คีตศิลป์ และสถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กระทรวงวัฒนธรรมซึ่งมีหน้าที่ในการจัดการศึกษาและเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมด้านนาฏศิลป์ ดนตรี และคีตศิลป์ ได้มีการจัดการแสดงละครนอกซึ่งปรากฏการแสดงบทบาทนางสนธิ์ในเรื่องรถเสน นางผีเสื้อสมุทรแปลงในเรื่องพระอภัยมณี และนางพันธุรัตแปลงในเรื่องสังข์ทอง ซึ่งมีความเป็นมา ดังนี้

- ความเป็นมาในการแสดงบทบาทนางสนธิ์ในละครนอกเรื่องรถเสน

การแสดงละครเรื่องรถเสนนั้นปรากฏหลักฐานว่ามีการแสดงตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา โดยจัดแสดงคู่กับเรื่องพระสุธนโนร่าห์ ดังที่นายธนิธ อยู๋โพธิ์ ได้กล่าวไว้ในคำนำบทละครเรื่องรถเสนของกรมศิลปากร ดังนี้ “เรื่องรถเสน เคยมีผู้แต่งไว้เป็นกาพย์ขับไม้และบทโหมรี มีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ในครั้งโบราณคงเป็นที่รู้จักกันทั่วไปทั้งปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือ เช่นปรากฏว่ามีผู้นำเอามาเล่นละครกันแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา คู่กับเรื่องสุธนโนร่าห์ แต่รู้จักกันดีโดยชื่อว่า พระรถเมรี” (ธนิธ อยู๋โพธิ์ 2500: ก)

ละครนอกเรื่องรถเสนของกรมศิลปากรนั้น เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2500 ซึ่งนายธนิธ อยู๋โพธิ์ ผู้ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากรเป็นผู้ริเริ่มขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อจัดแสดงคู่กับเรื่องพระสุธนโนร่าห์ให้เหมือนกับในครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา ในการแสดงบทบาทนางสนธิ์ในปีพ.ศ. 2500 นั้นผู้แสดงแบ่งเป็น 2 ชุด ได้แก่นางนพรัตน์ หวังในธรรม (แสดงชุด 1) และนางสาวเอ็นดู วาสุฤติ (แสดงชุด 2) หลังจากนั้นได้มีผู้แสดงบทบาทนางสนธิ์สืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน โดยมีรายนามผู้แสดง ตามลำดับ ดังนี้ ประมาณปี พ.ศ. 2523 – พ.ศ. 2527 นางรจนา พวงประยงค์ ในปี พ.ศ. 2535 นางใบศรี แสงอนันต์ พ.ศ. 2545 จนถึงปัจจุบัน คือนางวรวรรณ พลัประสิทธิ์ และ นางพรทิพย์ ทองคำ

- ความเป็นมาในการแสดงบทบาทนางผีเสื้อสมุทรแปลงในละครนอกเรื่องพระอภัยมณี

การแสดงละครนอกเรื่องพระอภัยมณี ในยุคกรมศิลปากรนั้นได้มีการจัดแสดงตอนหนีนางผีเสื้อ ในปี พ.ศ. 2517 สำหรับผู้แสดงเป็นนางผีเสื้อสมุทรแปลงนั้น มี 2 ชุดได้แก่ ผู้แสดงชุดผู้หญิง คือนางใบศรี แสงอนันต์ และผู้แสดงชุดผู้ชาย คือนางบุญนาค ทรรทรานนท์ นอกจากนี้ในส่วน ของวิทยาลัยนาฏศิลป์ ได้มีการจัดการแสดงละครนอกเรื่องพระอภัยมณี ตอนพบสามพราหมณ์ – หนีนางผีเสื้อ แสดงเป็นครั้งแรก ในปี พ.ศ. 2517 โดยมีลักษณะที่ต่างจากกรมศิลปากรตรงที่มีการแสดงถึงบทบาทตอนนางผีเสื้อสมุทรแปลงเกี่ยวพระอภัยมณี ผู้แสดงเป็นนางผีเสื้อสมุทรแปลง คือ นางนพวรรณ รุจิภักดิ์ ต่อมาได้มีการจัดแสดงในปีพ.ศ. 2529 ผู้แสดงคือ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จินตนา สายทองคำ และในปีพ.ศ. 2531 ผู้แสดงคือ ผู้ช่วยศาสตราจารย์คมคาย กลิ่นภักดี หลังจากนั้นก็ไม่ปรากฏการแสดงบทบาทนางผีเสื้อสมุทรแปลงเกี่ยวพระอภัยมณีอีกเลย จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2555 นักศึกษาระดับปริญญาตรี สาขาวิชานาฏศิลป์ไทยศึกษา คณะศิลปศึกษา สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ ได้ศึกษาบทบาทการรำเกี่ยว กรณีศึกษาการเกี่ยวระหว่างผีเสื้อสมุทรกับพระอภัยมณี และได้ทำการแสดงในรูปแบบของศิลปนิพนธ์โดยผู้แสดงเป็นนางผีเสื้อสมุทรแปลง คือนางสาวภคินี ดวงพัตรา นักศึกษาชั้นปีที่ 3

- ความเป็นมาในการแสดงบทบาทนางพันธุรัตแปลงในละครนอกเรื่องพระสังข์ทอง

การแสดงละครนอกเรื่องสังข์ทองในยุคของกรมศิลปากรนั้น ปรากฏการแสดงละครนอกเรื่องสังข์ทอง ตอนพระสังข์หนีนางพันธุรัต ซึ่งในบทละครที่กรมศิลปากรได้จัดทำขึ้นสำหรับแสดงนั้น จะปรากฏเฉพาะบทบาทการแสดงของนางพันธุรัต (ยักษ์) แต่ไม่ปรากฏบทบาทการแสดงของนางพันธุรัตแปลง จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2552 นางสาววันทนี ม่วงบุญ นักวิชาการละครและดนตรีเชี่ยวชาญ สำนักการสังคีต กรมศิลปากร ได้เพิ่มบทบาทนางพันธุรัตแปลง ในละครนอกเรื่องสังข์ทอง ตอนพระสังข์หนีนางพันธุรัต ผู้แสดงเป็นนางพันธุรัตแปลงคือ นางสาวรจนา ทับทิมศรี จากนั้นในปีพ.ศ. 2555 ได้ปรากฏการแสดงบทบาทนางพันธุรัตแปลงอีกครั้งเนื่องในงานพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี โดยสถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์เป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบในการจัดแสดงและได้ใช้บทละครที่นางสาววันทนี ม่วงบุญ จัดทำขึ้น ผู้แสดงเป็นนางพันธุรัตแปลง คือนายนันทพงษ์ โพธิ์ปัดทอง นักศึกษาชั้นปีที่ 5 คณะศิลปศึกษา สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ หลังจากนั้นในปี พ.ศ. 2557 กรมศิลปากรได้จัดการแสดงละครนอกเรื่องสังข์ทอง ตอน ถ่วงพระสังข์ ซึ่งปรากฏบทบาทนางพันธุรัตแปลง ผู้แสดงคือ นางสาววิณี เดชสุภา

การศึกษามหาบัณฑิตยศาสตร์แปลงในละครนอกครั้งนี้ ผู้วิจัยได้รับการถ่ายทอดทำรำจากผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านนาฏศิลป์ไทย เพื่อใช้เป็นแนวทางและหลักในการวิเคราะห์ลีลาและกระบวนท่ารำ ตลอดจนการฝึกปฏิบัติด้วยตนเองเพื่อหาเทคนิคสำคัญของการรำ เพื่อให้การแสดงมีความสมบูรณ์ สวยงามตามแบบนาฏศิลป์ไทย โดยมีผู้ถ่ายทอดกระบวนท่ารำดังนี้

1. อาจารย์รจนา พวงประยงค์ ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์ไทย – ละคร) พุทธศักราช 2554 ถ่ายทอดบทบาทนางสนธิ
2. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คมคาย กลิ่นภักดี ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ไทย ละคร (นาง) สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กระทรวงวัฒนธรรม ถ่ายทอดบทบาทนางผีเสื้อสมุทรแปลงและนางพันธุรัตแปลง

บทที่ใช้สำหรับแสดงละครนอกนั้น จะใช้ลักษณะคำประพันธ์แบบกลอนบทละคร ซึ่งมีการบรรจุเพลงร้อง บทเจรจา เวลาสถานที่ และอาทิปกริยาของตัวละคร ซึ่งมีความเป็นมา ดังนี้

บทละครเรื่องรถเสน เป็นบทละครที่แต่งขึ้นใหม่ โดยดำเนินเรื่องตามรถเสนชาดก

บทละครเรื่องพระอภัยมณี เป็นบทที่ปรับปรุงขึ้น โดยนำมาจากนิทานคำกลอนของสุนทรภู่มาดัดแปลงให้เป็นรูปแบบของกลอนบทละคร

บทละครเรื่องสังข์ทอง เป็นบทที่ปรับปรุงขึ้น โดยนำมาจากบทละครนอกเรื่องสังข์ทองพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ผู้แสดงบทบาทนางยักษ์แปลงในละครนอก จะต้องมีการรูปร่างหน้าตาสอดคล้องกับบทที่แสดง เนื่องจากเป็นนางยักษ์ที่แปลงกายมาเป็นนางมนุษย์ ดังนั้นผู้แสดงจึงต้องมีรูปร่างสมส่วน ใบหน้าสวยงามตามลักษณะของตัวนาง มีทักษะทางด้านนาฏศิลป์ไทยเป็นอย่างดี เข้าใจบทบาทและอารมณ์ของตัวละคร บุคลิกภาพคล่องแคล่วว่องไว มั่นใจในตนเอง กล้าแสดงออก พุดจาฉะฉาน มีปฏิภาณไหวพริบสามารถแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าได้ดี

การแต่งกายในการแสดงบทบาทนางยักษ์แปลงในละครนอกจะแต่งกาย “ยืนเครื่องนาง” ตามแบบนาฏศิลป์ไทย โดยจะต้องใช้สีของเครื่องแต่งกายและศิราภรณ์ที่ใช้ให้เหมาะสมกับบทบาทของตัวละคร ดังนี้

นางสนธิ จะใส่ศิราภรณ์เทริดนาง ห่มผ้าห่มนางแบบผืนเดียว นิยมใช้สีเหลืองขลิบลมวง สีเหลืองขลิบแดง สีแดงขลิบน้ำเงิน สีนํ้าเงินขลิบแดง สีฝ้ายและกรองคอจะใช้สีเดียวกับสีขลิบของผ้าห่มนางสวมเครื่องประดับอันประกอบไปด้วย จี๋นาง สะอั้ง เข็มขัด กำไลแฉง แหวนรอบ ปะวะหล่ำ กำไลเท้า

นางผีเสื้อสมุทรแปลง จะใส่กระบังหน้า ห่มผ้าห่มนางแบบสองชายสีเหลืองขลิบแดง ผ้ายก และกรองคอสีแดง สวมเครื่องประดับอันประกอบไปด้วย จี๋นาง สะอั้ง เข็มขัด กำไลแพง แหวนรอบ ปะวะหล่ำ กำไลเท้า

นางพันธุรัตแปลง จะใส่ศิราภรณ์รัตเกล้าเปลว ห่มผ้าห่มนางแบบผืนเดียวสีแดงขลิบเขียว ผ้ายกและกรองคอสีเขียว สวมเครื่องประดับอันประกอบไปด้วย จี๋นาง สะอั้ง เข็มขัด กำไลแพง แหวนรอบ ปะวะหล่ำ กำไลเท้า

ภาพที่ 1 : เครื่องแต่งกายของนางสนธิ
ที่มา : นางสาวตระกูลณี ศิริยานนท์

ภาพที่ 2 : เครื่องแต่งกายของนางผีเสื้อสมุทรแปลง
ที่มา : นายภัทรพล จิตตรานนท์

ภาพที่ 3 : เครื่องแต่งกายของนางพันธุรัตแปลง
ที่มา : หนังสือ “ทะเบียนข้อมูล : วิพิธทัศนา ชุดระบำ รำฟ้อน เล่ม 3”, หน้า 110

ฉากและอุปกรณ์การแสดง เป็นองค์ประกอบหนึ่งที่ช่วยสร้างอรรถรสให้แก่ผู้ชมทำให้การแสดงมีความสมจริงตามท้องเรื่อง เช่น ฉากห้องบรรทมนางสนธิ์ ประกอบไปด้วย เตี้ยง หมอนสามเหลี่ยม ฉากถ้ำนางผีเสื้อสมุทร ประกอบไปด้วย แท่นหินสำหรับนั่ง ก้อนหินตกแต่งฉาก เป็นต้น

เครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงละครนอก สามารถใช้วงปี่พาทย์ เครื่องห้า วงปี่พาทย์เครื่องคู่ หรือวงปี่พาทย์เครื่องใหญ่ ซึ่งสามารถปรับเปลี่ยนวงปี่พาทย์ได้ตามความเหมาะสมของงานและโอกาสที่แสดง และสำหรับละครเรื่องรघุนิเทศน์ซึ่งมีการใช้เพลงที่มีทำนองชาตรีปะปนอยู่ ก็จะมีการเพิ่มเครื่องดนตรีในการบรรเลงได้แก่ โทน กลองชาตรี และฆ้องคู่ เป็นต้น

กระบวนการทำรำและกลวิธีการแสดง

- กระบวนทำรำและกลวิธีการแสดงบทบาทนางสนธิ์ดังนี้คือ มีการใช้กระบวนทำรำที่เป็นลักษณะของการรำตีบทตามบทร้อง โดยใช้ท่ารำที่มาจากท่ามาตรฐานของตัวนาง เช่น ในบทร้อง “ศรีใส” จะใช้ท่าพิสมัยเรียงหมอน ซึ่งเป็นท่ารำที่สื่อความหมายถึงผ่องใส อำไพ และท่าที่เลียนแบบมาจากท่าธรรมชาติ เช่น ในบทร้อง “ก็พอใจ” จะใช้ท่าปรบมือ ซึ่งเป็นท่าที่สื่อความหมายถึงดีใจ สมหวัง และมีการรำในเพลงหน้าพาทย์ เช่น เพลงโอด สำหรับกลวิธีในการแสดงบทบาทนางสนธิ์ที่สำคัญ คือ เน้นการกระทบจังหวะในการรำ เช่น ในเพลงชาตรีตลุง ซึ่งเป็นบทบาทที่นางสนธิ์กำลังเซียวโร ก็จะมีการกระทบกัน กระทับเท้า เพื่อแสดงออกถึงความสนุกสนาน มีการโน้มตัวไปข้างหน้าและเอนตัวไปข้างหลังในท่ารำบางท่าอย่างเห็นได้ชัด การใช้สีหน้าและการแสดงอารมณ์ในบทบาทนางสนธิ์นั้นมีหลากหลาย ได้แก่ ในตอนเซียวโรและตอนที่สมหวังตามอุบายที่วางไว้ จะใช้สีหน้ายิ้มแย้ม ในตอนอาฆาตแค้นรघุนิเทศน์ จะใช้สีหน้าบึ้งตึง ขมวดคิ้วและเบะปาก พร้อมทั้งส่งสายตาอาฆาตแค้น ในตอนที่สร้างทำเป็นปวดท้อง จะใช้สีหน้าแสดงถึงความเจ็บปวด และร้องครวญคราง นอกจากนี้ยังมีบทเจรจาที่ต้องใช้น้ำเสียงให้สอดคล้องกับอารมณ์ของตัวละคร เช่น ในอารมณ์ไม่พอใจก็จะใช้การกระทบเสียง และมีการเจรจาเสริมบท เช่น ในบทร้อง “มองหน้ารघุนิเทศน์แสนหมั่นไส้” ผู้แสดงปฏิบัติท่ารำ พร้อมทั้งพูดว่า “อื้อ หมั่นไส้” เป็นต้น

- กระบวนทำรำและกลวิธีการแสดงบทบาทนางผีเสื้อสมุทรแปลงดังนี้คือ มีการใช้กระบวนทำรำที่เป็นลักษณะของการรำตีบทตามบทร้อง โดยใช้ท่ารำที่มาจากท่ามาตรฐานของตัวนาง เช่น ในบทร้อง “พลางเกลียวกลม” จะใช้ท่าภมรเกล้า ซึ่งเป็นท่ารำที่สื่อความหมายถึงความผูกพัน กลมเกลียว สามัคคี และท่าที่เลียนแบบมาจากท่าธรรมชาติ เช่น ในบทร้อง “สัมผัสกาย” จะใช้ท่ากอด ซึ่งเป็นท่าที่สื่อความหมายถึงความรัก การออดอ้อน และมีการรำในเพลงหน้าพาทย์ เช่น เพลงโลม เพลงตระนอน โดยเฉพาะในกระบวนทำรำเพลงโลมจะมีลักษณะพิเศษที่แตกต่างจากชุดอื่นคือ ตัวนางจะเป็นฝ่ายทำท่าเกี่ยวพาราสีตัวพระ สำหรับกลวิธีในการแสดงบทบาทนางผีเสื้อสมุทรแปลงที่สำคัญ คือ การใส่จริตในลีลาการรำ ต้องแสดงท่าทางยั่ววนเกี่ยวพาราสีตัวพระด้วยความมั่นใจไม่กระดากอาย เช่นการเอนตัวพียงแนบไปที่พระอภัยมณีโดยให้ศีรษะชิดที่ไหล่ข้างขวาของตัวพระ การกอดพระอภัยมณีแบบแนบชิดสมจริง การกระโดดขึ้นนั่งบนตักพระอภัยมณีอย่างคล่องแคล่ว เน้นการใช้จังหวะในการรำ เช่น กระทับกัน สะดุ้งตัว ห่มเชา การใช้สีหน้าและการแสดงอารมณ์ เน้นการแสดงออกทางแวตวาที่เปล่งประกายยั่ววน สีหน้ายิ้มแย้มมีความสุข เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีบทเจรจาที่ต้องใช้น้ำเสียงให้สอดคล้องกับอารมณ์ของตัวละคร เช่น ในอารมณ์รักก็จะใช้น้ำเสียงนุ่มนวล มีการลากเสียงยาว และมีการเจรจาเสริมบท เช่น ในบทเจรจาของพระอภัยมณี “เชื้อชาติอสุรินยอมกินคน” ผู้แสดงบทบาทนางผีเสื้อสมุทรแปลงจะพูดเสริมขึ้นว่า “ไม่กิน ไม่กินเพคะ” เป็นต้น

- กระบวนทำรำและกลวิธีการแสดงบทบาทนางพันธุรัตแปลงดังนี้คือ มีการใช้กระบวนทำรำที่เป็นลักษณะของการรำตีบทตามบทร้อง โดยใช้ท่ารำที่เลียนแบบมาจากท่าธรรมชาติ เช่น ในบทร้อง “กระวน

กระวายเป็นสงสัย” จะใช้ท่ามือทั้งสองข้างตบอก ซึ่งเป็นท่าที่สื่อความหมายถึงความกระวนกระวายใจ ร้อนใจ กลัดกลุ้ม และมีการรำในเพลงหน้าพาทย์ ได้แก่ เพลงเร็ว และเพลงโอด สำหรับกลวิธีในการแสดงบทบาทนาง พันธุ์รัตน์ที่สำคัญ คือ ในช่วงที่รำเพลงเร็วจะใช้จังหวะในการรำที่ค่อนข้างแรงมากกว่าตัวนางที่มีกิริยาเรียบร้อยหรือนางเอก การใช้สีหน้าและการแสดงอารมณ์จะใช้สีหน้ายิ้มแย้ม มีความสุข โดยใช้วิธีการยิ้มมุมปากพร้อมทั้งส่งแววตาเปล่งประกาย ส่วนในช่วงที่รำเพลงทยอยเขมรซึ่งเป็นบทบาทที่แสดงถึงอารมณ์เสียใจของนาง พันธุ์รัตน์ที่พระสังข์หนีไป จะใช้การสะอึกตัว และเซตัวในท่าเศร้า การใช้สีหน้าและแสดงอารมณ์ต้องแสดงถึงความโศกเศร้าเสียใจ โดยใช้การขมวดคิ้ว พร้อมทั้งส่งแววตาแสดงออกถึงความทุกข์ วิตกกังวล นอกจากนี้ยังมีการเจรจาเสริมในบทร้อง”จึงเรียกพลกุ่มก้นยักยัก” ผู้แสดงบทบาทนางพันธุ์รัตน์แปลงจะพูดว่า “โอ๊ย เหล่าเสนายู่ไหนกันหมดเนี่ย ออกมาหาซิ” ด้วยน้ำเสียงดุเดือด แสดงถึงอารมณ์ไม่พอใจ เป็นต้น

ผลสรุปการดำเนินการวิเคราะห์ / อภิปรายผล

ผลจากการศึกษาวิเคราะห์ สามารถสรุปกระบวนการท่ารำและกลวิธีในการแสดงบทบาทนางยักษ์แปลงในละครนอกได้ดังนี้

การแสดงบทบาทนางยักษ์แปลงในละครนอก ประกอบไปด้วย

1. บทบาทการรำ หมายถึง การใช้กระบวนการท่าในการรำประกอบบทร้องและทำนองเพลง ซึ่งมี 2 ลักษณะ ได้แก่

1.1 การรำตีบทตามบทร้อง หมายถึง การใช้ท่าทำให้สอดคล้องกับความหมายของบทร้อง โดยใช้ท่ารำที่มาจากท่ามาตรฐานของตัวนาง ได้แก่ ท่านั่ง ท่าไหว ท่าพิสมัยเรียงหมอน ท่าเชิดฉิ่ง ท่าชักแบ่งผัดหน้า และท่าที่เลียนแบบมาจากท่าธรรมชาติ ได้แก่ ท่ากอด ท่าลูบหลัง ท่าชะเง้อมอง ท่าตบเข้า เป็นต้น

1.2 การรำในเพลงหน้าพาทย์ หมายถึง การรำประกอบเพลงหน้าพาทย์เพื่อแสดงกิริยาอารมณ์ของตัวละคร ได้แก่ เพลงเร็ว เพลงโอด เพลงโลม เพลงตระนอน เป็นต้น

2. บทบาทการเจรจา หมายถึง การใช้การเจรจาโต้ตอบในการดำเนินเรื่องและแสดงความรู้สึกของตัวละคร ซึ่งมี 2 ลักษณะ ได้แก่

2.1 การเจรจาตามบทละคร หมายถึง การเจรจาโต้ตอบ หรือการเจรจากันคนเดียวตามที่ได้กำหนดไว้ในบทละคร

2.2 การเจรจาเสริมบท หมายถึง การเจรจาที่นอกเหนือจากบทละคร เพื่อช่วยเสริมอารมณ์ในการแสดงมากยิ่งขึ้น

กลวิธีการแสดงบทบาทนางยักษ์แปลงในละครนอกคือ ผู้แสดงต้องรำแบบมีจริต มีความกระฉับกระเฉงคล่องแคล่ว เน้นใช้จังหวะในการรำได้แก่ การกระทบกัน การสะอึกตัว การห่มเข้า การกระทืบเท้า เป็นต้น และการใส่พลังลงไปในการทำท่าทำให้ลักษณะของกระบวนการท่าค่อนข้างแรง มีการเคลื่อนไหวอวัยวะทุกส่วนของร่างกายตั้งแต่ ศีรษะ หัวไหล่ ลำตัว แขน มือ ขาและเท้า สีสันในการรำและการแสดงอารมณ์ตามบทบาทเน้นการแสดงออกอย่างเปิดเผยและมีลักษณะเกินจริง โดยแสดงออกผ่านทางสีหน้า แววตาและท่าทาง เช่นอารมณ์โกรธ อังคาริษาจะใช้สีหน้าบึ้งตึง โดยวิธีการขมวดคิ้ว เบะปาก ส่งสายตาแข็งกร้าวอาฆาต กิริยาสะบัดสะบั้ง อารมณ์รักจะใช้สีหน้ายิ้มแย้มส่งสายตาออกอ่อนโยนยั่ววน แสดงกิริยากอดรัดอย่างไม่กระดากอาย อารมณ์เสียใจจะใช้สีหน้าแววตาเศร้าหมอง กิริยาสะอึกสะอื้น การเจรจาต้องใช้น้ำเสียงวารสารศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย -148- ปีที่ 1, ฉบับที่ 1, หน้า 141-149

ให้มีความสอดคล้องกับอารมณ์ของตัวละคร ซึ่งตัวนางยักษ์แปลงทั้ง 3 บทบาท มีท่วงทีลีลาในการรำที่คล้ายคลึงกัน แต่ต่างกันในด้านของการแสดงอารมณ์

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการรวบรวมวิเคราะห์และเผยแพร่องค์ความรู้ของกลวิธีในการแสดงบทบาทนางยักษ์แปลงในละครนอก ซึ่งเป็นบทบาทสำคัญที่มีรายละเอียดทางการแสดงมากมาย ควรค่าแก่การศึกษาและจัดทำในรูปแบบของเอกสารทางวิชาการ เพื่อเป็นประโยชน์แก่วงการนาฏศิลป์ไทยสืบไป

ข้อเสนอแนะ

1. ควรมีการศึกษาในเรื่องของกลวิธีการแสดงบทบาทต่าง ๆ ของตัวละครในทางนาฏศิลป์ไทยเพิ่มมากขึ้น และจัดทำในรูปแบบของเอกสารทางวิชาการ
2. ควรมีการสร้างสรรค์ผลงานนาฏยประดิษฐ์ในบทบาทของตัวละครที่เป็นนางแปลงเพิ่มขึ้น ทั้งในรูปแบบของการรำเดี่ยวและการแสดงละครไทย

รายการอ้างอิง

ธนิต อยู่โพธิ์. 2500. *บทละครเรื่องรถเสนกรมศิลปากรสร้างบทใหม่*. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.

วิยะดา มากจ้อย. 2550. *วิเคราะห์บทบาทในการแปลงกายและการปลอมตัวจากบทละครในพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ.